

ПРИЧИНИ ЗАГИБЕЛІ ВЕСТГОТСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

Михайло ВОРОНОВ

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано головні причини загибелі Вестготського королівства в контексті арабських завоювань початку VIII ст. Висвітлено політичну, економічну та етнічну ситуація в країні напередодні мусульманської інтервенції на територію Піренейського півострова та визначено роль кожного із чинників, які призвели до загальнодержавної кризи.

Ключові слова: вестготи, король Родріго, Сеута, арабські завоювання, Муса ібн Носсейр, інтервенція.

Ліквідація Вестготського королівства – унікальне явище в історії середньовічної Європи. Вона не лише стала переломним періодом у розвитку держав Піренейського півострова, але й мала значний вплив на країни християнського світу. Однак, якщо поразка арабів у битві при Пуат'є (732)⁹³ вберегла Європу від подальшої агресії Дамаського халіфату, то втрачена вестготами територія на довгі століття стала ареною протистояння двох сил, що знаменувало епоху Реконкісти. Доленосне значення події розкривають наслідки арабської присутності: восьмисотрічна війна, спричинена ізоляцією відірваність від загальноєвропейської середньовічної історії, утворення нової виняткової культури та значний відбиток на історію формування автохтонних народів регіону.

На початку VIII ст. над християнською Європою нависла загроза вторгнення арабських завойовників. Наступаючи в трьох напрямках, араби швидко зуміли підкорити Близький Схід, Середню Азію, Північну Африку та Пенджаб⁹⁴, упритул підійшли до буферних християнських держав. На відміну від Дамаського халіфату, що вийшов із громадянської війни й

⁹³ Lane-Pool S. The Story of the Moors in Spain / Stanley Lane-Pool. – New York, 2010. – P. 34.

⁹⁴ Hitti P. K. The Arabs: A Short History / Philip Hitti. – London, 1948. – P. 64.

сконсолідував сили проти невірних⁹⁵, їхні стратегічні вороги (Візантійська імперія та Вестготське королівство) переживали період серйозного ослаблення. Невдалу спробу вторгнення арабів на малоазійські провінції Візантійської імперії⁹⁶, компенсувала успішна інтервенція на Піренейський півострів, що призвела до цілковитого підкорення регіону, за винятком гірської Астурії⁹⁷ – останнього оплоту вестготів.

Завоювання регіону кардинально відрізнялося від подібних успішних військових кампаній мусульман: якщо не брати до уваги висадку передових загонів Таріфа Абу Зара⁹⁸ та тривалий опір Сарагоси й Нарбонну⁹⁹, то лише за один рік підкорені землі стали володінням Дамаського халіфату. Джерела повідомляють, ніби агресія на терени Європи не передбачала ліквідації Вестготського королівства: метою походу був звичайний грабінницький набіг, адже араби, які стикнулися із вестготам ще у 670–680 рр.¹⁰⁰, знали про могутність цього народу.

Тридцятилітня криза, викликана невдалою внутрішньою політикою та зовнішньополітичними негараздами, ослабили державу вестготів настільки, що вона легко стала здобиччю мусульман. Для докладного аналізу причин цього варто ознайомитися із кожним чинником життя Вестготського королівства, зокрема, на політичному, етнічному, військовому, природному, релігійному та соціальному аспектах.

Наголосимо, що українська історіографія фактично не приділяє уваги вивченню середньовічної історії держав Піренейського півострова епохи Реконкісти. За винятком наукових робіт російських вчених Володимира Піскорського¹⁰¹

⁹⁵ Hawting G. *The First Dynasty of Islam. The Umayyad Caliphate A. D 661–750* / Gerald Hawting. – London ; New York, 2000. – P. 30–31.

⁹⁶ Васильев А. *История Византийской империи* / Александр Васильев. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 166.

⁹⁷ Chapman C. *A History of Spain* / Charles Chapman. – New York ; London, 1965. – P. 53.

⁹⁸ Ibn al Alathyr. *Historie de l’Afrique et de l’Espagne* / Ibn al Alathyr. – Agler, 1904. – Т. II. – P. 7.

⁹⁹ Fregosi P. *Jihad in the West: Muslim conquests from the 7th to the 21st centuries* / Paul Fregosi. – New York, 1998. – P. 108.

¹⁰⁰ “Хроника” Альфонсо III ; пер. С. Железнов. – Москва, 2002. – С. 161–177.

¹⁰¹ Пискорский В. *История Испании и Португалии* / Владимир Пискорский. – Санкт-Петербург, 1909. – 282 с.

та Олександра Корсунського¹⁰², котрі започаткували дослідження цієї тематики на східноєвропейських теренах, та публікації окремих поодиноких статей, серед наукового товариства слов'янського регіону не існує ґрунтовної праці, присвяченої опрацюванню піднятої проблеми.

Натомість західні історики-медієвісти за останні три століття збагатили історіографію цінними науковими доробками. Англійський історик Генрі Бредлі, котрий написав загальну історію Вестготського королівства, зосередив увагу й на проблемах кризових явищ усередині країни напередодні арабської інтервенції. Його німецький колега Дітрих Клауде висвітлив власне бачення причин загибелі вестготської держави, акцентуючи на значній ролі етнічного та природного чинників, а Рейнхард Дозі та Стенлі Лейн-Пул спробували виділити військовий чинник як головний у вирішенні долі країни.

Серед джерельної бази дослідження проблеми важливу роль варто відвести арабським та іспанським хронікам IX–XII ст. Велику цінність також має ґрунтовна робота марокканського історика аль-Маккарі (XVII ст.), котрий описав історію мусульманських династій в Іспанії, починаючи із арабського завоювання до падіння Гранадського емірату.

Політичний чинник. На початку VIII ст. у Вестготському королівстві назріла політична криза: смерть легітимного короля Вітіци призвела до міжусобної боротьби за владу¹⁰³. Одним із претендентів на престол була вдова монарха, королева Родеріква. Однак, її владу не визнала частина вестготської знаті, очолена Родеріком¹⁰⁴, герцогом Бетіки, котрий підняв повстання і в 709 р. силоміць захопив столицю. Присягу вірності узурпатору склали не всі, очікуючи вдалого моменту, щоб скинути нового короля. Опозицію очолили брати покійного короля¹⁰⁵, котрі прагнули повернути владу в свої руки, однак не

¹⁰² Корсунский А. История Испании IX–XIII вв. / Александр Корсунский. – Москва, 1976. – 239 с.

¹⁰³ Bradley H. The Goths From the Earliest Times to the End of the Gothic Dominion in Spain / Henry Bradley. – London, 2005. – P. 358.

¹⁰⁴ Lane-Pool S. The Story of the Moors in Spain... – P. 11.

¹⁰⁵ Florian M. History of the Moors of Spain / Jean-Pierre Florian. – New York, 1840. – P. 34.

мали достатньо підтримки, щоб розпочати громадянську війну за престол.

Географічне розташування вестгоських територій довгий час оберігало державу від агресії ворога. Вона була ізольована від решти Європи важкопрохідними масивами Піреней на півночі. Натомість її південний кордон проходив лінією Гібралтарської протоки, котру охороняла сеутська ескадра¹⁰⁶ заморських володінь, що робило раптову інтервенцію маловірогідною. Однак, ситуація кардинально змінилася, коли комендант Сеути, граф Юліан¹⁰⁷, перейшов на бік мусульман (через особисті причини зрадивши монарху) і, фактично, залишивши південні кордони без надійної охорони. Це стало головним приводом до вторгнення, адже араби не мали власного флоту для переправи¹⁰⁸.

Поведінка володаря Сеути здається дуже дивною, адже кожна людина, здійснюючи певний вчинок, мусить переслідувати певну мету. Такі арабські автори, як Ахмед аль Маккарі, Ібн аль Кутийя¹⁰⁹ та Ібн Абд аль Хакам, розповідають легенду про доньку графа Юліана, Ла Каву, котра, перебуваючи при дворі монарха в Толедо, була збезчещена Родеріком. “Я не бачу для нього гіршого покарання, окрім як привести до нього арабів”¹¹⁰. Зрада як елемент помсти дозволила арабам перенести завоювання на континент, адже вони не лише встигли підготувати плацдарм, оволодівши всією Північною Африкою та витіснивши залишки візантійських гарнізонів, але готувалися до чергового походу на сусідні землі, зокрема, вглиб Сахари¹¹¹. Однак поява коменданта Сеути при дворі Муси ібн Носсейра скорегувала плани. Напередодні вторгнення спалахнуло повстання басків¹¹², що змусило короля Родеріка з основною

¹⁰⁶ Bradley H. The Goths From the Earliest Times... – P. 358.

¹⁰⁷ Watt W. M. A History of Islamic Spain / Montgomery Watt. – Edinburgh, 1996. – P. 8.

¹⁰⁸ Lane-Pool S. The Story of the Moors in Spain... – P. 11.

¹⁰⁹ Ибн аль-Кутыйя. История завоевания Андалусии; [пер. Б. Шидфар и В. Микушевич]. – Москва, 1985. – С. 373–387..

¹¹⁰ Ибн Абд аль-Хакам. Завоевание Египта, аль-Магриба и аль-Андалуса; [пер. С. Б. Певзнер]. – Москва, 1985. – С. 223–226.

¹¹¹ Fregosi P. Jihad in the West... – P. 281.

¹¹² Bradley H. The Goths from the Earliest Times... – P. 359.

частиною військ здійснити каральну експедицію у передгір'я Піренеїв, узявши оплот повстанців Памплонув тривалу облогу¹¹³. Крім того, доходили чутки, ніби франкський король планує вторгнення в Каталонію, північно-східну провінцію королівства, що зумовило посилення військової присутності на північному кордоні за рахунок послаблення південного.

Етнічний чинник. Не останню роль в підкоренні Піренейського півострова мусульманами відіграли етнічні протиріччя між різними прошарками населення. Населення Вестготського королівства було поліетнічним: основу складав іберо-романський елемент та значна частка євреїв, які разом становили майже 95–97% усіх мешканців. Проте вестготи, становлячи не більше 2%¹¹⁴, продовжували посідати панівне становище у державі. В різних регіонах країни проживали також невеликі громади берберів, арабів, вандалів та свевів, проте їхній вплив на перебіг подій був мінімальним.

Особливо помітно загострилися стосунки між вестготами та євреями. Антиюдейська кампанія, започаткована королем Сисебутом¹¹⁵, досягла свого апогею в період правління Егіки. Звинувачені в державній зраді¹¹⁶, євреї втратили все. Король наповнив скарбницю золотом, натомість втратив підтримку частини населення. Релігійна нетерпимість лише підсилювала ворожнечу. Юдеї схвально сприйняли вторгнення мусульман. Коли виникла проблема вибору сили, яку необхідно підтримати, вони обрали інтервентів: “Після взяття Кордови Мугейт зібрав усіх юдеїв міста і залишив їх там керувати, довіряючи їм більше, ніж християнам, позаяк останні їх ненавиділи і ворогували з ними”¹¹⁷. Вестготи, не думаючи про наслідки репресивної політики, сформували “п’яту колону”

¹¹³ Ахмед аль-Маккари. История мусульманских династий в Испании ; [пер. С. Железнов]. – Москва, 2003. – Т. IV. – Гл. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Makkari/frametext41.htm>.

¹¹⁴ Клауде Д. История вестготов / Д. Клауде. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 72.

¹¹⁵ Мозарабская хроника [754 р.]. – Москва, 1999. – С. 65–69.

¹¹⁶ Клауде Д. История вестготов... – С. 73.

¹¹⁷ Ахмед аль-Маккари. История мусульманских династий в Испании ; Ахмед аль-Маккари. История мусульманских династий в Испании... – Т. IV. – Гл. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Makkari/frametext41.htm>.

всередині власної держави. Вона, не беручи безпосередню участь у походах арабів, служила надійною опорою їхній владі в завойованих містах¹¹⁸.

Вторгнення арабів неоднозначно сприйняли християни. Одні стали до зброї, інші перейшли на бік ворога, частина ж утекла за межі країни, але більшість обрала очікувальну позицію, спостерігаючи за розвитком подій. Така невизначеність серед населення та активна підтримка юдеїв дозволила арабам швидко оволодіти півостровом, не переймаючись про тил. Єдиний заколот, інформацію про який подано в джерелах, відбувся у Севільї¹¹⁹.

Військовий чинник. Окрім природного захисту (гори та море), Вестготське королівство було погано підготовлене до тривалої оборони. Раптова інтервенція мусульман, коли основні війська християн дислокувалися в іншому кінці країни, не дозволила останнім швидко контратакувати й розбити ворога. Вестготський воєначальник Теодомир, котрого король Родерік залишив охороняти його південні володіння на час кампанії проти повсталих басків, виявивши ворога на території Півострова, негайно відправив повідомлення своєму сюзерену: "В наше королівство вторгся народ, ім'я якого, країна і походження мені невідомі. Я не можу навіть сказати, коли вони прибули і звідки – впали просто з небес чи вилізли з-під землі"¹²⁰. Непризвичайні до боротьби з кочовиками, вестготи, котрі тривалий час не вели війн, окрім локальних, не могли активно протитояти інтервентам. Більше того, озброєння для армії, як і кінних частин, не вистачало¹²¹; основу війська становило ополчення.

Єдина велика битва, що вирішила долю країни, відбулась між основними силами обох сторін у 711 р. на берегах ріки Гвадалети, неподалік від вілли Херес де ла Фронтера. Вона

¹¹⁸ Ibn al Alathyr. Historie de l'Afrique et de l'Espagne... – P. 17.

¹¹⁹ Ахмед аль-Маккари. История мусульманских династий в Испании... – Т. IV. – Гл. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Makkari/frameset41.htm>.

¹²⁰ Ахмед аль-Маккари. История мусульманских династий в Испании... – Т. IV. – Гл. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Makkari/frameset41.htm>.

¹²¹ Fregosi P. Jihad in the West... – P. 286.

закінчилася страшною поразкою християн. Загибель монарха та значної частини нобілітету¹²² автоматично перетворило інтервенцію в завоювання регіону. Відсутність загального керівництва лише посилювала критичну ситуацію. Сформувавши плацдарм у провінції Бетика, араби пронесли територією Іберії. Застосувавши тактику розгалуженості, Тарик ібн З'яд змусив ворогів постійно відступати, позбавивши можливості зібратися із силами і контратакувати.

Втрата опорних пунктів вестготів вирішила долю півострова. Арабський воєначальник Тарік ібн З'яд, розгромивши ворога, розділив своє військо на окремі підрозділи: "аріфу Мугейту даний наказ напасти на Кордову, інший загін своєї армії Тарик спрямував проти Малаги, а третій – проти Ельвіри"¹²³. Страх, невизначеність та паніка сприяли успіху вестготської кампанії мусульман. Окрім того, зросла чисельність арабських військ¹²⁴. Одержавши звістку, що мусульмани змогли закріпитися у південній частині Піренейського півострова, губернатор Північної Африки Мусу ібн Мусу швидко зібрав підкріплення, щоб посилити військову присутність арабів на ворожій території. Добровільна здача Толедо (711) – найбільш укріпленого міста королівства, віддзеркалює зломлений бойовий дух його мешканців¹²⁵. Опір не міг увінчатися успіхом.

Природний чинник. Успішній експансії мусульман на територію Іберії сприяли негативні й природні катаклізми, типічні для середньовічної Європи. Епідемія чуми, що прийшла з півдня Франкської держави, охопила все Вестготське королівство. "У 719-у еру (688 р.) готів почала переслідувала смерть, що з року в рік нагромаджувала все більше трупів: країною безжалісно поширювалася бубонна чума"¹²⁶. – писав невідомий мозарабський хроніст VIII ст. Особливо сильно постраждали мешканці міст, передусім гарнізон. Неврожайний

¹²² Клауде Д. История вестготов... – С. 72.

¹²³ Ахмед аль-Маккари. История мусульманских династий в Испании... – Т. IV. – Гл. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus7/Makkari/frameset41.htm>.

¹²⁴ Hitti P. K. The Arabs: A Short History... – P. 65.

¹²⁵ Dozy R. Spanish Islam: A History of the Muslims in Spain / Reinhart Dozy. – London, 2003. – P. 233.

¹²⁶ Мозарабская хроника [754 p.]... – С. 53.

680 р. започаткував тридцятилітню економічну кризу королівства, з якої держава так і не вийшла. Кульмінацією страшного лиха стали події першого десятиріччя нового століття. “Голод спустошував країну, починаючи з 88-го р. (707 р.), упродовж трьох років, відступивши тільки в 91-ому р. (710 р.), винищивши половину жителів, чи навіть більше половини”¹²⁷. Ця згадка мусульманського історика Таріка ібн Нагіба дозволяє розв’язати кілька вагомих питань. По-перше, з’ясувати причину відсутності резервних військ вестготів: значна частина військових, як і мирних мешканців півострова загинула через голод. Окрім того, лави нечисленної регулярної армії сильно поріділи. По-друге, вони не могли довго оборонятися, перебуваючи під захистом потужних укріплень, адже не встигли заготувати достатню кількість провіанту.

Соціальний чинник. Важливу роль у ході арабо-вестготського протистояння відіграла королівська знать та духовенство. Значна їх частина, невдоволена правлінням Родеріка, намагалася змістити монарха¹²⁸. Гадаючи, що арабська кампанія – лише черговий грабіжницький рейд, вони зрадили короля, а коли усвідомили, що війна програна – перейшли на бік ворога або втекли в Галісію¹²⁹. Міщанство та селянство, деморалізоване внутрішніми негараздами, не відреагувало на події, а купецтво, прагнучи стабільності й процвітання – підтримало мусульман. Армія, зазнаючи страшних поразок, масово дезертирувала й утікала за межі держави, вслід за священнослужителями, котрі не перейшли на бік ворога.

Долю країни вирішили три фатальні події: смерть короля Вітіци, на авторитеті якого королівство продовжувало існувати, втрата Сеути, яка відкрила арабам дорогу в аль-Андалус, та поразка при Херес де ла Фронтера, в якій загинув цвіт Вестготського королівства. Однак головною причиною падіння

¹²⁷ Тарик ибн Нагиб. Завоевание Испании маврами, по арабским преданиям // История Средних веков: От падения Западной Римской империи до Карла Великого (476-768 гг.) / сост. М. М. Стасюлевич. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 313.

¹²⁸ Florian M. History of the Moors of Spain... – P. 34.

¹²⁹ Coppée H. History of the Conquest of Spain by the Arab-Moors: With a Sketch of the Civilization which They Achieved, and Imparted to Europe / Henry Coppée. – New Jersey, 2002. – P. 389.

держави стала внутрішня криза, спричинена неможливістю країни пристосуватися до умов нової епохи – VIII ст. – часу могутності арабів та франків, котрі поділили сфери впливу в Старому світі.

Притримуємося думки, що вестготи в будь-якому випадку не змогли б зберегти державність: арабська кампанія могла змінитися франкською або великою громадянською війною із залученням допомоги сусідів. Відкритою темою для досліджень залишається вирішення релігійного питання, аналіз якого дозволить пояснити швидку ісламізацію регіону.

THE CAUSES OF VISIGOTHIC KINGDOM'S CRASH

Mychaylo VORONOV

The Ivan Franko National University of Lviv

This article analyses the main reasons of why the Westgoth kingdom stopped its existence due to the arabic conquests in the beginning of VIII-th century. It reviews political, economical, and ethnical situation in the country directly before the muslim intervention onto the territory of The Pirreanean peninsula, and determines the role of the each factor, which brought the country to the total crisis.

Keywords: Visigoths, King Rodrigo, Ceuta, Arab conquest, Musa ibn Nosseyr, intervention.